

The article deals with the issues of literary relation in study of Karakalpak literature. Karakalpak literature in the process of its development made progress with creation of literary words of other nations. Karakalpak scholars studied the actual issues of folk literature with other people's literature. For present day there are enough materials on literary relation in the study of study Karakalpak literature. Author says about necessity of generalization of experience to under take a study on literary relation.

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДА АНА ХӘМ БАЛА ОБРАЗЫ

А.Жаксылықова - Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетиниң талабасы

Илимий басыы: М.Бекбергенова – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: фольклор, эртак, накл-мақол, бадий ифода, она ва бола муносабатлари, образ, яхшилиқ ва ёмонлиқ, меҳр тушунчаси, янгича қарашлар.

Ключевые слова: фольклор, сказка, крылатые слова, художественная интерпретация, отношения матери и ребёнка, образ, добро и зло, добродушие, новое мышление.

Key words: folklore, a fairy-tale, sayings, literary interpretation relation between mother and child, image, good and evil, kindness, new thinking.

Қарақалпақ фольклоры халқымыздың руўхый мәдениатының бай мийрасы, тарийхый дәуирдин көркем дәретпеси болып табылады. Фольклорлық дәретпелер халық арасында ауыздан-ауызға өтип, узақ дәуірден берли сақланып қалған. Фольклорлық шығармаларда халықтың сөзге шешенлиги, тапқырлығы, кишипейиллиги, жақсылық хәм жаманлық ҳаққында терең түсиниклери кең баян етиледі. Қарақалпақ фольклорының жанрлары бир неше түрлерде бериледи. Олардың хәр бири өзиниң мазмуны, тематикасы, қурылысы менен бир-биринен ажыралып турады. Қарақалпақ халық ауызеки дәретпелериниң бири ертеклер. Ол әййем заманлардан бастап хәзирги күнге шекем халқымыз арасында кең қолланылып келмекте.

Ертек бабында болған, болмаған ўақыялар туўралы, қыял менен тоқылған, белгили бир сюжетке, образларға қурылған өз алдына көркемлик өзгешеликке ийе ауызеки прозалық дәретте.

Ертеклер өз нәубетинде үш түрге бөлип үйрениледи. Олар төмендегисе:

1. Әжайып хәдийселер ҳаққында ертеклер
2. Хайўанатлар ҳаққында ертеклер
3. Турмыслық ертеклер.

Жоқарыда атап өтилген ертеклерде берилген хәр бир образ, жақсылық хәм жаманлық түресиўшиси тымсалында сәўлененди. Ең тийкарғысы қайсы ертек түри болыўына қарамастан ана хәм бала образы көркем түрде сәўлетленеди. Тийкарынан турмыслық ертеклерде ана хәм бала образы, әсиресе өгей ана хәм жетим бала яки қыз образы көбирек көзге тасланады. Солардың қатарында «Жетим қыз» ертегин мысал етип алып қарасақ болады.

Бул ертекте анасының мийримли қушағынан ерте айырылған, өгей анасының зулымлықларынан қыйын аўхалды басынан кеширген жетим қыздың тәғдири көрсетиледи. Әсиресе, өгей ананың қызларын, бир-биринен ажыратып жек көриўшилиқ характерде болыўы, сол өгей анаға болған қажәрли сезимлерди ояптай қоймайды. Мысалы: «Күнлерден бир күни сол аўылда үлкен той болса. Жетим қыздың өгей анасы өзиниң қызын жақсы кийимлер кийиндирип, тойға алып кетпекши болады да, жетим қызға:

- Мынау таўық қурық болып тур, усының астына он бес мәйек салып, мен келгенше шөже етип шығартып қой, болмаса меннен өлесең, - деп қурық таўықты көрсетти де, өзи қызын ертип тойға кетти. Бир күн ишинде шөже шығарыў оңай ма, қыз жылап қала береді» [1:247].

Жаманлық жолдасы жақсылық деймиз. Дурысында да, жаманлық ҳүким сүрген жерде әлбетте, жақсылық та өз орнын көрсетеди. Жетим қыздың тәғдири қаншелли аянышлы болыўына қарамастан, жуўмағында жақсы тәрәпке өзгереді. Жаманлық сыйлаған өгей ана болса өз қара батпағына батып, терең шөгеди. Буннан басқа «Өгей ана», «Өгей ана хәм жетим қыз» ертеклеринде де ана хәм бала образы көркем түрде сәўретленип, тәрбиялық әхмийетке ийе екенлиги менен ажыралып турады.

Ана өз баласын уйқылатар ўақтында я хәйиўи айтады яки ертек. Бул екеўи де баланы мийримли болыўға бағдарлайды. Мийримли инсан жаманлықты өзіне жат биледи. Сонлықтан, ана тилиндеги хәр бир сөзде шийрин тилеклер жәмленеди. Халық арасында таралған, аналар тилинен баян етилген төмендеги ўзинди де меҳир-мухаббаттың күши айқын көринип турады.

Әдебиятлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
2. Қарақалпақ фольклоры. I-том, - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.
3. Қарақалпақ фольклоры. I- том, - Нөкис: Қарақалпақстан, 1978.

Мақолада қарақалпақ халқ оғзаки ижодиниң тарбиявий аҳамиятига әтибор берилген. Эртак, накл-мақолларда она ва бола муносабатлари, яхшилиқ ва ёмонлиқ ҳақида айтиб ўтилген. Халқ оғзаки ижоди ёш авлод тарбиясида муҳим омил эканлиги қайд қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается воспитательная роль каракалпакского устного народного творчества на основе анализа сказок, пословиц и поговорок в которых отражаются взаимоотношения между матерью и детьми, добром и злом. Произведения устного народного творчества играют важную роль в воспитании молодого поколения.

SUMMARY

The article deals with the educational role of Karakalpak folklore on the basis of the analysis of fairy-tales, proverbs and sayings in which the relations between mother and child, good and bad are expressed. Folklore plays an important role in the education of young generation.

«Бурынғы өткен заманда бир залым патша болып, ол өз патшалығындағы байы өлип, жесир қалған бир хаялға аўыр жаза беріў ушын хаялдың аяқ-қолын байлап қойып, оның көз алдында оның жас баласын шыркыратып отқа өртетеди. Баласының шыркыраған даўысын еситип, өз баласының отқа күйип атырғанын көрип, хаял турған жеринде өз-өзинен суў болып ағып, жоқ болып кетипти».

Сондай-ақ қарақалпақ фольклорлық дәретпелериниң ең қаймағы нақыл-мақаллар болып табылады. Нақыл-мақаллар халқымыздың арасында кең таралып, сөйлеў тилимиздеги ықшамдылықты, сөздің көркемдигин, терең ойды билдиретуғын алтын ғәзийне болып табылады.

Қарақалпақ халық нақыл-мақалларында жақсылық пенен жаманлық, дос пенен душпан, ашшы менен душшы, хадал менен харам, саналылық пенен садалық усаған толып атырған турмыс детальлары салыстырылып сөз етиледі. Соның менен бирге нақыл-мақаллар әдебий тилимизде, тәлим-тәрбияда айрықша орын тутады. Ата-ана, дос, туўысқан-туўған арасындағы қарым-қатнастар ҳаққындағы нақыл-мақалларда жоқары адамгершилик сезимлери айқын көзге тасланады. Мысалы:

«Алтын-гүмис гөнеси болмас,
Ата-ананың баҳасы болмас». [2:118]

Ҳақықатында да, атаның, ананың да перзент алдындағы орны айрықша. Бул еки улы инсанлар перзентиниң көзиниң қарашығы, асқар таўы болып табылады. Сондай-ақ, халқымыздың сөйлеў тилинде кең таралған ана хәм бала меҳири сәўлетленген бир қанша нақыл-мақалларды көппеп ушыратамыз. Мысалы:

«Анасы өлген жетимге,
Қайтып ана табылмас.
Кемтир апасы өлген жетимге,
Анасы болар баўырлас»
«Ананың кеўли балада,
Баланың кеўли далада»
«Әй, қудайым бала бер,
Бала берсең, дана бер.
Ақыл-еси болмаса,
Есабын таўып ала бер». [3:116-123]

Жоқарыда атап өтилген нақыл-мақалларда ананың қудирети, мухаббаты, баласына болған хасыл тилеги, жүрегіндеги жеткерип болмас гөзал сөзлери хәм ананың бул дүньяда тек жалғыз қарамағалы инсан екенлиги баян етиледі. Ананың балаға мүнәсибегин, баланың анаға болған сезимлерин, хұрметин хеш нәрсе менен салыстырып болмайды. Себеби хәр қандай тосықтың жексен етилиўи ананың шарапатлы тилегинде, ийгиликли сөзинде көринеди.

Жуўмақлап айтқанда, қарақалпақ фольклорлық дәретпелериниң хәр бир жанрда ана хәм бала образы жоқары адамгершилик идеялары хәм көркемдиги менен айрықша орын тутады.

Ана хәм бала образы халық тилинде хәм шайырлар қәлеминде хеш сөнбейди. Усы жерде И.Юсуповтың мына қосық қатарларын келтирип өтиў орынлы.

Ана киртик болса, перзент көз болар,
Перзент-кептер, ана зер гүмбез болар.
«Аналық ҳақыны толық өтедим»-
Деген гәп кернеўсиз қурғақ сөз болар.